

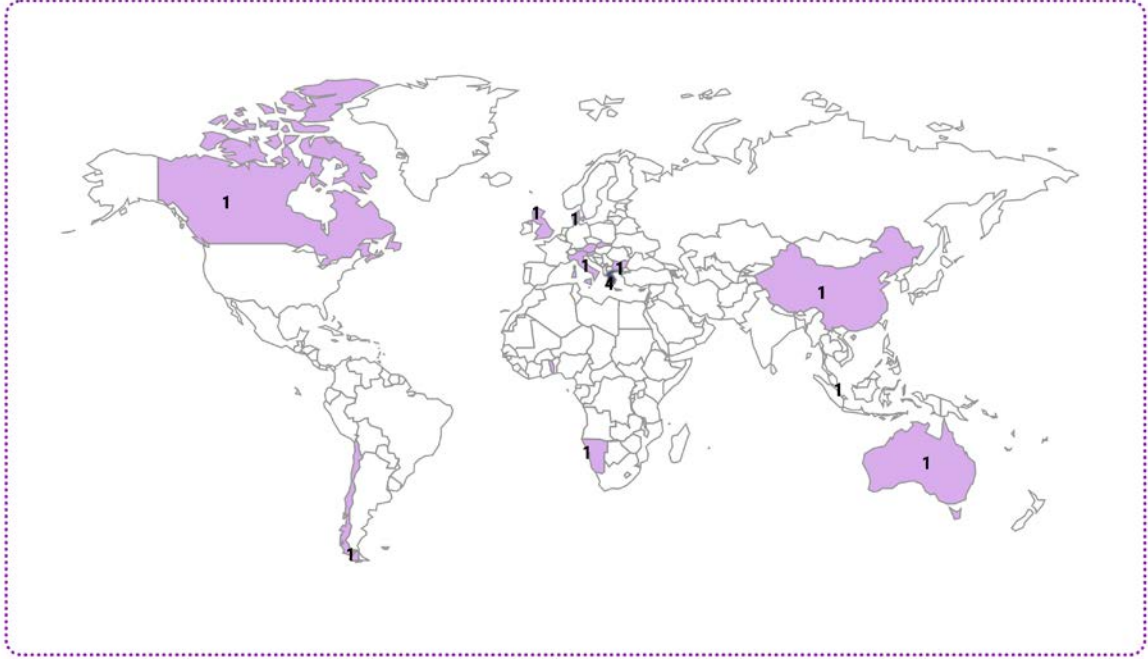
BİLGİ NOTU/FACT SHEET

EPI 2015 Tavsiyelerinin uygulanması/implementation of the recommendations of UPR - 2015

AZINLIK HAKLARI¹

2015 yılında Azınlık Hakları konusunda 17 Devlet toplam 21 tavsiye vermiştir. Türkiye bu tavsiyelerin 13'ünü Kabul etmiş, 8 tavsiyeyi ise kayıt altına almıştır.

AZINLIK HAKLARINA İLİŞKİN TAVSİYELER- 2015

Singapur, Slovakya, Çin Togo, Yunanistan (4), Ermenistan (2) İsrail, Şili, Namibya, Avusturya, İtalya, Danimarka, Birleşik Krallık, Slovenya, Kanada, Avusturya, Bulgaristan

Verilen tavsiyeler arasında gayri müslim azınlıklar, aleviler, Bulgar azınlıklar, Romanlar'a ilişkin mülkiyet hakkı, eğitim, din özgürlüğü gibi alanlarda özel tedbirlerin alınmasının yanısıra, ayrımcılığı yasaklayan kapsamlı bir yasanın çıkarılması yer almaktadır.

¹ Sorumluluk Reddi:

Bu bilgi notu, Avrupa Birliği İnsan Hakları ve Demokrasi hibe programı kapsamında desteklenen Evrensel Periyodik İnceleme Tavsiyelerinin Uygulanmasının İzlenmesi projesi kapsamında Kapasite Geliştirme Derneği tarafından hazırlanmıştır. Avrupa Birliği, Bilgi Notunun içeriğinden hiçbir biçimde sorumlu kılınmaz.

Türkiye’de Gayri-müslim Azınlıklar (2015-2018)

Giriş

Türkiye’nin 1923 Lozan Barış Antlaşması’yla resmi olarak azınlık statüsü tanıdığı tek grup gayrimüslimlerdir. Türkiye’de hem resmi alanda hem de gayri resmi söylem ve uygulamalarda devam eden ve hak ihlallerinin önemli kaynaklarından biri olan temel hata Lozan’da tek tek isimleri sayılmasa da, uygulamada Lozan’da tanınan hakların sadece Rumları, Ermenileri ve Musevileri kapsıyormuş gibi uygulanmasıdır.

Bu raporda, çoğu zaman bilerek düşülen bu hatayı bertaraf etmek adına Türkiye’deki tüm gayrimüslim grupların Lozan’da garanti altına alınan hak sahipleri olduğu gerçeğiyle hareket edilecek ve tavsiyeler de bu çerçevede verilecektir.

Lozan’da gayrimüslimlere tanınan haklar şunlardır:²

- Dolaşım ve göç etme konusunda bütün Türk uyruklarına uygulanan seyahat özgürlüğü (Md.38/3); Müslümanların yararlandığı aynı medenî ve siyasal haklardan yararlanma hakkı (Md.39/1);
- Giderlerini ödeyerek her türlü kurum (vakıf, okul vb.) kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini kullanmak ve ayinlerini yapmak konularında eşit haklar (Md. 40);
- Önemli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde, anadillerinde öğretim yapabilmeleri için, çeşitli bütçelerden (devlet, belediye vd.) hakkaniyete uygun pay alma hakkı (Md. 41/ 1 ve 2);
- Aile ve kişi statüleri konusunda gelenek ve göreneklerine saygı (Md.42/1);
- İnançlarına aykırı davranışta bulunmaya ve hafta tatilinde (Lozan’ın imzası tarihinde bu tatil cuma günüydü) resmi işlemleri yerine getirmeye zorlanmama (Md. 43).

Bu haklar Lozan’da çok açık bir şekilde Müslüman olmayan Türkiye vatandaşlarına tanınan haklardır; yani günümüzde de hâlâ ileri sürüldüğü gibi sadece üç büyük gayrimüslim cemaat olan Rumlara, Ermenilere ve Musevilere değil, aynı zamanda Süryaniler, Keldaniler, Protestanlar ve diğer Müslüman olmayan Türkiye vatandaşlarına da tanınmışlardır. Fakat uygulamada bu haklardan neredeyse sadece Rumlar, Ermeniler ve Museviler yararlanmışlardır; üstelik onlar da uygulamada pek çok hak ihlaline maruz kalmışlardır ve kalmaktadırlar. Bu zihniyet bağlamında ve Lozan’a rağmen devam eden ihlaller aşağıdaki alt başlıklar altında ele alınacaktır.

Eğitim

TC Anayasası’nın 42. Maddesine göre kimse eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Gayrimüslimler vatandaşların eğitim hakkına dair temel yasal zeminiyse Lozan’ın 40. ve 41. maddeleri oluşturur. Yukarıda da belirtildiği gibi, gayrimüslimler giderlerini ödeyerek her türlü kurum (vakıf, okul vb.) kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini kullanmak hakkına sahiplerdir ve ayrıca 41. maddeye göre de

² Lozan Barış Antlaşması’nın tam metni için bkz. <http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf>.

önemli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde, anadillerinde öğretim yapabilmeleri için, çeşitli bütçelerden (devlet, belediye vd.) hakkaniyete uygun pay alma hakları vardır.

Gayrimüslim vatandaşların okulları resmi söylemde azınlık okulları olarak adlandırılmaktadır, ve azınlık okulları için ayrı bir statü yaratmak yerine Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bu okulları özel okul statüsünde değerlendirmektedir. 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun³ 2. Maddesinin (e) fıkrasına göre, azınlık okulları şöyle tanımlanır: "Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar tarafından kurulmuş, Lozan Antlaşması'yla güvence altına alınmış ve kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğrencilerin devam ettiği okul öncesi eğitim, ilköğretim ve orta öğretim özel okulları".

Aynı kanunun 5. Maddesinin (c) fıkrasına göre de Lozan'ın 40. ve 41. maddesiyle ilgili bulunan okulların özellik göstermesi gereken hususlar yönetmelikle tespit edilir. Bu yönetmelik, ilgili ülkelerin bu konulardaki müteakbil mevzuat ve uygulamaları dikkate alınmak suretiyle hazırlanır. Yönetmelikte belirtilmeyen hususlarda resmi okullar mevzuatı uygulanır. Bu okullarda yalnız kendi azınlığına mensup Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının çocukları okuyabilir.

Bu kanun Lozan çerçevesinde değerlendirildiğinde, ilk olarak, kanunun 2. maddesinde açıkça Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar denilerek Lozan'da tüm gayrimüslim vatandaşlara tanınan haklar sadece bu üç cemaatle sınırlandırılmaktadır. Bu ibare Lozan'ın ihlalidir ve Lozan'da gayrimüslimlere tanınan hakların sadece bu 3 cemaatle sınırlandırılmasının açık bir örneğidir.⁴ Süryaniler, okul açmak istediklerinde ve MEB azınlık olmadıkları gerekçesiyle reddettiğinde, konuyu yargıya taşıyarak zaten hakları olan okul açma hakkını 2013'te bir kez de yargı kararıyla elde ederek Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi Vakfı'nca Özel Mor Efrem Süryani Anaokulu'nu açabilmişlerdir. Ankara 13. İdare Mahkemesi Lozan'a göre tüm gayrimüslimlerin azınlık olduğuna ve okul açabileceklerine karar vermiştir. MEB de kararı temyize götürmemiştir;⁵ lakin aynı MEB kanundaki bu ifadeyi de değiştirmemiştir. Oysa kanundaki "Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar" ifadesi Lozan'daki gibi tüm gayrimüslim vatandaşları kapsayacak şekilde değiştirilmelidir.

İkinci olarak, hem 2. hem de 5. maddelerde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı koşulu aranmakta ve "kendi azınlığı" tabiri öne çıkmaktadır. Günümüzde azınlık okullarının önemli sorunlarından biri bu noktada iki boyutlu olarak devam etmektedir. Bu sorunun bir boyutu okula kayıt yapılacak çocuğun ebeveynlerinin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmasının yanı sıra gayrimüslim olduğunu ispatlaması gerekliliğidir. 28 Haziran 2015'te MEB'e bağlı Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı genelgeye göre Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının çocuklarının velisi/vasisi tarafından bir form doldurulacak ve bu form okul müdürü tarafından uygun bulunduktan sonra çocuğun kaydı yapılabilecektir. Uygulamada bu uygunluk bir azınlık mensubunun o azınlık cemaatine üye olduğunu gösterir belge getirmesi olmaktadır ki, o da çoğunlukla vafiz belgesi olmaktadır. Millet sistemi zihniyetinin resmi düzeydeki devamlılığının göstergesi olan bu ispat zorunluluğu hem din ve ibadet özgürlüğünü ihlal etmekte hem de nüfus kayıtlarında Müslüman görünen ama gayrimüslim bir cemaate mensup çocukların bu okullara kaydını imkânsız kılmaktadır. Bu ihlalin önüne geçilmesi için bu ispat zorunluluğu kaldırılmalı, beyan esas alınmalıdır. Kayıt sorununa ilişkin ikinci boyutsa, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan gayrimüslimlerin sadece "misafir öğrenci" statüsünde bu okullarda

³ Kanunun tam metni için bkz. <<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5580.pdf>>.

⁴ Osmanlı millet sisteminde Helen olmayan Ortodoksların Rum milletine aidiyeti hem dinsel bir kategorik tanımdı hem de Patrikhane'ye yapılan bir lütuftu. Lakin bugün hala Antakya Arap Ortodoksları İstanbul'a geldiklerinde İstanbul Rumlarının okullarına, vakıflarına girebilirler; çünkü Rum olarak addedilirler. Yani Ortodokslukları hala devlet nezdinde Rumlukta ve millet sistemi zihniyetinin resmi düzeyde devamlılığının önemli bir göstergesidir. Samim Akgönül, "Rum Nedir? Kim Der, Kime Der, Niye Der?," **Rum Olmak Rum Kalmak**, der. Hakan Yücel, 2. Askı, İstanbul, İstos, 2017, s. 32-33.

⁵ "Azınlık Okulları Sorunlarla açılıyor," **Bianet**, 28.09.2015,

<<https://www.bianet.org/bianet/azinliklar/167867-azinlik-okullari-sorunlarla-aciliyor>>.

okuyabilmesidir. Misafir öğrenci statüsünün kısıtlılığı, bu öğrencilere diploma alma imkanını tanınmamasıdır. Öğrenci sayısı giderek azalan azınlık okullarının bu kısıtlama nedeniyle daha da az tercih edildikleri de göz önüne alınarak bu eğitim hakkının ihlali önlenmelidir.⁶

Üçüncü olarak, 5. maddede hem öğrencilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması şartı konulmakta hem de ilgili ülkeler tabiri geçmekte ve ayrıca bu ülkelerin mevzuat ve uygulamaları gözetilerek mütekabiliyetin esas alınacağı belirtilmektedir. Oysa Lozan'ın 45. maddesi "mütekabiliyet" değil, "paralel yükümlülük" getirmektedir. "Paralel yükümlülüğe" göre Türkiye'de gayrimüslim azınlıklara verilecek hakların, Yunanistan tarafından da kendi Müslüman azınlığına verilmesi gerekmektedir. "Mütekabiliyet" zaten 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, madde 60/5'e göre de yasaktır.⁷ Bu maddeye göre insan hakları konusunda olumsuz karşılıklılık anlayışı söz konusu değildir.⁸ Bu nedenle bu maddede yer alan mütekabiliyet ilkesi kaldırılmalıdır.

Ayrıca 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 8. maddesine göre, Türkçe'den başka dille öğretim yapan ve yabancılar tarafından açılmış bulunan okulların kurucuları ile müdürleri, Türkiye Cumhuriyeti uyruklu, Türkçe veya Türkçe kültür dersleri öğretmenliği yapma niteliğini taşıyan ve öğretim dilini bilenlerden birini, Türk müdür başyardımcısı olarak çalışma izni düzenlenmek üzere valiliğe önerir. Öğretim dilini bilen Türkçe veya Türkçe kültür dersleri öğretmeni bulunmaması hâlinde, okulun öğretim dilinde özel alan eğitimi görmüş, Türkiye Cumhuriyeti uyruklu öğretmenlere de bu görev verilebilir. Bu öneriyi, uyarıya rağmen bir ay içinde yapmayan okulların Türk müdür başyardımcılarını, yukarıdaki şartları taşıyan öğretmenler arasından valilik seçer ve işe başlatır. Azınlık okulları da bu madde kapsamında değerlendirilmekte, Lozan'ın 40. Maddesinde açıkça geçen "kurmak, yönetmek ve denetlemek" ibarelerine rağmen azınlık okullarının Türk müdür başyardımcısı olması şartı da devam ettirilmiştir. Bu gözetim maksatlı ihlale son verilmelidir.⁹

Eğitim alanında gayrimüslimleri yakından ilgilendiren bir diğer hak da Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muafiyet hakkıdır. Din Öğretimi Genel Müdürlüğü Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 9 Temmuz 1990 gün ve 1 sayılı kararına istinaden, azınlık okulları dışında kalan ilk ve orta öğretim kurumlarında öğrenim gören Türkiye Cumhuriyeti uyruklu, Hristiyan ve Musevi dinlerine mensup öğrenciler bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirme kaydıyla bu derse girme zorunluluğunda değillerdir. Fakat Türkiye'nin siyasal ve toplumsal koşullarında din hanesi boş olanların veya Hristiyan mültecilerin bu derse girmek zorunda kalmaları gibi, bazı okul yönetimlerinin Hristiyanlık ya da Musevilik dinlerinden birine mensup olduklarına dair öğrenci için belge talebinde bulunmaları da muafiyet hakkının uygulamada yaşadığı sorunlardır.¹⁰

Devamlılığını koruyan bir diğer sorunlu alan da azınlık okullarındaki ders materyallerinin yetersizliğidir. Okulların kendi olanaklarıyla çevirdikleri kitaplar noter onayıyla ve Talim ve Terbiye Kurulu'nun kararıyla kullanılabilir. Rum okulları Yunanistan'dan kitap getirtme olanağına sahiplerse de, burada da mütekabiliyet ilkesinin uygulanması bürokratik süreci uzatmaktadır.¹¹ Öte yandan bu okullara gönderilen ve diğer okullarda

⁶ Aynı eser.

⁷ Oran, **Türkiye'de Azınlıklar**, s. 96'dan Turgut Tarhanlı'nın bildirisi, **Cemaat Vakıfları, Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri**, İstanbul, İstanbul Barosu Yayını, 2002, s. 37.

⁸ Aynı eser, s. 96.

⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nurcan Kaya, **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2013, s. 84-107.

¹⁰ Kemal Göktaş, "Protestan Kiliseler Derneği raporu: Hristiyanlara baskı ve terör tehdidi arttı,"

Cumhuriyet, 31.01.2017,

<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/668613/Protestan_Kiliseler_Derneği_raporu__Hiristiyan_lara_baskı_ve_terör_tehdidi_arttı.html>

¹¹ Nurcan Kaya ve Garo Paylan'la söyleşi, "Azınlık okulları var-yok arası," BasNews, 10.07.2016,

okutulan tarih kitaplarında gayrimüslimlere yönelik ayrımcılığın devam ettirilmesi de dikkat çeken ve gayrimüslimlere yönelik ayrımcılığı pekiştiren bir unsur olarak devam etmektedir.

Günümüzde gayrimüslimler Türkiye nüfusunun %1'ini bile oluşturmamaktadır ve Osmanlı'dan günümüze nüfuslarındaki bu muazzam düşüş, düşüşün ardındaki tarihsel ve güncel nedenler ve uygulamalar elbette azınlık okullarının sayısını da yakından etkilemiştir. 1913-1914 verilerine göre Anadolu'da 2596 azınlık okulu bulunurken günümüzde 24 okul (16 Ermeni, 6 Rum, 1 Musevi ve 1 Süryani okulu) bulunmaktadır.¹²

Okulların en önemli sorunlarından birisi maddi kaynak sıkıntısıdır. Mesela Süryaniler verdikleri yargı mücadelesinin ardından anaokulu açabilmişlerse de maddi kısıtlılıklar nedeniyle ilk ve orta öğrenim verebilecek okullar açamamaktadırlar. Olumlu bir gelişme olarak MEB azınlık okullarını özel okul statüsünde değerlendirdiği için özel okullara verdiği eğitim desteğini azınlık okullarında okuyan öğrenciler için de 2014'ten beri uygulamaya başlasa da bu destek okullara değil öğrencilerdir ve yetersizdir. Öte yandan 1970'li yıllardan bu yana ilk kez devlet bütçesinden pay ayrılması önemlidir ve 2014-2015 eğitim öğretim yılında MEB pozitif ayrımcılığa giderek başvuran tüm azınlık okulu öğrencilerine destek vermiştir. Buna göre, 2014-2015 eğitim öğretim yılında 2 bin 685 azınlık okulu öğrencisi destek alırken, 2015-2016 öğretim yılında 945'i ilk defa olmak üzere 2 bin 681 öğrenci, 2016-2017 öğretim yılında 89'u ilk defa olmak üzere 1910 öğrenci destek almıştır. 2017-2018 öğretim yılında 123'ü ilk defa olmak üzere toplam sayı 1390 öğrenciye düşmüştür.¹³ Azınlık okullarında görev yapan öğretmenlerin maaşlarının okullar tarafından ödendiği, azalan öğrenci sayısı ile birlikte azalan bağışlar ve artan maddi gereksinimler düşünüldüğünde zaten yetersiz olan bu desteğin de kısa süre içinde azalmaya başlaması dikkat çekicidir. Oysa Lozan'ın 41. maddesine göre gayrimüslim azınlıkların önemli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde, anadillerinde öğretim yapabilmeleri için, çeşitli bütçelerden (devlet, belediye vd.) hakkaniyete uygun pay alma hakkı vardır. Lakin MEB bu okulları özel okul statüsünde değerlendirince bu madde ihlal edilmektedir. Bu nedenle MEB'in azınlık okullarını özel okul statüsünden çıkararak bu okullara Lozan'ı ve temel insan ve azınlık hakları belgeleri temel alan yeni ve ayrı bir yönetmelik çıkarması ve 41. madde gereğince hakları olan devlet desteğini almalarını sağlaması gereklidir.

Hem eğitim hem de din özgürlüğü bağlamında gayrimüslimleri, özellikle de Rumları ilgilendiren önemli ve devam eden bir sorun da Heybeliada Ruhban Okulu'nun 1971'den beri kapalı olmasıdır. AKP hükümeti bir hukuki engel olmadığını belirtse de, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması için Atina'da bir cami açılması ön koşulunu sürmüştür.¹⁴ Camiye dair tasarı 2016'da Yunanistan Parlamentosu'ndan geçse ve cami yapımına başlansa da okulun açılmasına dair bir adım atılmamıştır. Bu okulun kapalı olması doğrudan Lozan'ın 40. maddesinin ihlalidir. Okulun açılması için müteakibliyet ilkesinin siyasilere ön koşul olması, okulun Yunanistan'la ilişkiler ve Kıbrıs sorunu bağlamında bir koz olarak görülmesi ihlali derinleştirmektedir.

Vakıflar Sorunu

<<http://www.basnews.com/index.php/tr/news/286424>>.

¹² "Azınlık Okulları Sorunlarla Açılıyor," 28.09.2015.

¹³ Gülseven Özkan, "Bir Okulda üç Öğrenci," **Hürriyet**, 18.11.2017,

<<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bir-okulda-uc-ogrenci-40650133>>; Uygur Gültekin, "Azınlık okullarında teşvik dibe vurdu," **Agos**, 22.09.2016,

<<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16571/azinlik-okullarinda-tesvik-dibe-vurdu>>.

¹⁴ "Ruhban Okulu'na karşı Atina'da cami açın," **Hürriyet**, 07.09.2003,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ruhban-okuluna-karsi-atinada-cami-acin-169866>; "Külünk: Atina'da Camii Açılmadan Ruhban Okulu Açılmayacak," 01.12.2013, <https://www.haberler.com/ak-parti-li-kulunk-atina-da-fethiye-camii-5374821-haberi/>.

5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nun 3. maddesine göre cemaat vakfı "Vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın 2762 sayılı Vakıflar Kanunu gereğince tüzel kişilik kazanmış, mensupları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Türkiye'deki gayrimüslim cemaatlere ait vakıflar" olarak tanımlanmıştır.¹⁵ 2018 itibarıyla VGM kayıtlarına göre Türkiye'de Rumların 77, Ermenilerin 54, Musevilerin 19, Süryanilerin 10, Bulgarların 2, Gürcülerin 1, Keldanilerin 3 ve Maronilerin 1 vakfı bulunmaktadır.¹⁶ VGM bu tespitinde Protestan vakıflarını saymasa da, Türkiye'de Protestan toplulukların kurduğu da 5 vakıf söz konusudur.¹⁷ Rum Cemaat Vakıflarını Destekleme Derneği (RUMVADER) ve Ermeni vakıflarını tek çatı altında toplayan Vakıflararası Dayanışma Platformu (VADİP) da ayrıca faaliyet göstermektedir.

Cemaat vakıfları VGM'nin en üst karar organı olan Vakıflar Meclisi'nde kendilerinin seçtiği 1 temsilciyle temsil edilmektedir. Vakıflar Meclisinde Cemaat Vakıfları Temsilcisi, temsil edilen Rum, Ermeni, Yahudi, Süryani, Keldani, Bulgar ve Gürcüler'in uzlaşmaları gereği her cemaatten sırayla seçilmektedir. Daha önce Rum cemaatinden Laki Vingas, ardından Ermeni cemaatinden Toros Alcan bu görevde bulunmuştur ve 2017'den itibaren de Musevi cemaatinden Moris Levi bu görevi yürütmektedir.¹⁸

Vakıflar Sorunu ilk bölümde kısaca özetlenmiş, sorunun temelinde 1972'de VGM'nin 1936'da yürürlüğe giren Vakıflar Kanunu'na dayanarak gayrimüslim vakıflardan vakıfnamelerini istemesinin yattığı ve padişah fermanıyla kurulan bu vakıfların vakıfnameleri olmadığı için 1936 beyannamelerinin vakıfname gibi kabul edilerek bu tarihten sonra edindikleri taşınmazlara el konulduğu belirtilmiştir. Özetle, 1974 tarihli Yargıtay Hukuk Genel Kurulu kararıyla bu vakıflarca 1936-1974 yılları arasında bağış, vasiyet ve satın alma yoluyla edinilen taşınmazlar tekrar eski maliklerine iade edilmiş, bu malların bir kısmı Hazine, Vakıflar Genel Müdürlüğü veya üçüncü şahıslara geçmiştir.¹⁹

Bu uygulamadan doğan sorunların çözülmesi için AB Uyum Paketleri bağlamında ilk olarak Ağustos 2002'de 4771 sayılı ve Ocak 2003'te de 4778 sayılı torba kanununun 3. maddesiyle bir düzenlemeye gidilmiş, bu maddeye göre, cemaat vakıfları, vakfiyeleri olup olmadığına bakılmaksızın, VGM'nin izniyle dinî, hayrî, sosyal, eğitsel, sıhhi ve kültürel alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere mal edinebilirler ve taşınmaz malları üzerlerinde tasarruflarda bulunabilirler hükmü getirilmiştir.²⁰

Bu gelişmeye rağmen uygulamada sorun sorunlar devam edince 2008'de yürürlüğe giren 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. "Bu düzenlemeyle 1936 beyannamelerinde kayıtlı olup, halen tasarruflarında bulunan nam-ı müstear veya nam-ı mevhumlar adına kayıtlı taşınmazlar ile mal edineme gerekçesi ile Hazine ile VGM'ye

¹⁵ Kanunun tam metni için bkz. <<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5737.pdf>>.

¹⁶ **Cemaat Vakıflarının Türlerine Göre İl/İlçe Dağılımı**, 17.07.2018, <[https://vgm.gov.tr/Documents/CEMAATVAKIFLAR2018/CEMAAT%20VAKIFLARININ%20T%C3%9CRLER%C4%B0NE%20G%C3%96RE%20C4%B0L%20C4%B0L%C3%87E%20DA%C4%9EILIMI%20\(17.07.2018\).pdf](https://vgm.gov.tr/Documents/CEMAATVAKIFLAR2018/CEMAAT%20VAKIFLARININ%20T%C3%9CRLER%C4%B0NE%20G%C3%96RE%20C4%B0L%20C4%B0L%C3%87E%20DA%C4%9EILIMI%20(17.07.2018).pdf)>

¹⁷ **Protestan Kiliseler Derneği 2017 Hak İhlalleri İzleme Raporu**, 30 Ocak 2018, <<https://www.protestankiliseler.org/?p=860>>.

¹⁸ "Moris Levi Vakıflar Meclisi'nde," Avlaremoz, 27.12.2017, <<http://www.avlaremoz.com/2017/12/27/moris-levi-vakiflar-meclisinde/>>

¹⁹ Cemaat Vakıfları, <<https://vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-i%C5%9Flemleri/vak%C4%B1flar-hakk%C4%B1nda/cemaat-vak%C4%B1flar%C4%B1>>

²⁰ Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar**, s. 326.

geçen taşınmazların vakıfları adına iadesi öngörülmüştür.”²¹ Bu kanunda var olan ve halen çözüme kavuşmayan sorunlar şunlardır: ²²

Kanuna göre yeni vakıflar Türk Medeni Kanunu'na göre kurulur, ancak Medeni Kanun'a göre belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamayacağı için yeni bir cemaat vakfı kurulması mümkün değildir. Bu kısıtlama örgütlenme özgürlüğünün ihlalidir, kaldırılmalıdır.

Vakıfların vakıf senetlerinde yer almak kaydıyla uluslararası faaliyet ve işbirliğinde bulunabilecekleri belirtilir ki, vakıf senedi olmayan gayrimüslim vakıflar için bu işbirliğinin yolu kapalıdır. “Vakıf senetlerinde yer almak kaydıyla” ibaresi çıkarılmalıdır.

Kanunun geçici 7. maddesiyle 1936 beyannamelerinde kayıtlı olup, halen tasarruflarında bulunan nam-ı müstear veya nam-ı mevhumlar adına kayıtlı taşınmazlar²³ ile mal edineme gerekçesiyle Hazine ve VGM'ye geçen taşınmazların vakıflar adına iadesi öngörülmüştür. Öncelikle bu vakıfların “tasarruflarında” ibaresi, vakıfların taşınmazlarına el konulduğu düşünüldüğünde oldukça sorunludur.

İkinci sorunlu ifade de “mal edineme gerekçesiyle”dir.²⁴ İadesi söz konusu olan taşınmazların sadece bir kısmı Hazine, VGM veya vasiyet edenlere/bağışlayanlara geçmiştir. Başka gerekçe ve usullerle de vakıfların taşınmazları ellerinden alınmıştır ve bunların iadesine yönelik bir yasa yoktur.

Bu çerçevede, 108 vakıf toplam 1421 taşınmaz için başvuru yapmış, VGM sadece 181 taşınmaz malı vakıf adına tescil etmiştir. Sorunun çözümü için vakıflar bu sefer AiHM'e başvurmaya başlayınca ve davalar aleyhte sonuçlandıkça 2011'de hükümet bir kanun hükmünde kararnameyle geçici 11. Maddeyi yürürlüğe sokmuştur. Bu maddeye göre cemaat vakıflarının;

- a) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olup malik hanesi açık olan taşınmazları,
- b) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olup kamulaştırma, satış ve trampa dışındaki nedenlerle Hazine, Vakıflar Genel Müdürlüğü, belediye ve il özel idaresi adına kayıtlı taşınmazları,
- c) 1936 Beyannamesinde kayıtlı olup kamu kurumları adına tescilli olan mezarlıkları ve çeşmeleri, tapu kayıtlarındaki hak ve mükellefiyetleri ile birlikte bu maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on iki ay içinde müracaat edilmesi halinde, Meclisin olumlu kararından sonra, ilgili tapu sicil müdürlüklerince cemaat vakıfları adına tescil edilir.²⁵

Maddede ayrıca cemaat vakıfları tarafından satın alınmış veya cemaat vakıflarına vasiyet edildiği veya bağışlandığı halde, mal edineme gerekçesiyle Hazine veya Genel Müdürlük adına tapuda kayıt edilen taşınmazlardan üçüncü şahıslar adına kayıtlı olanların Maliye Bakanlığınca tespit edilen rayiç değeri Hazine veya Genel Müdürlük

²¹ Cemaat Vakıfları,

<<https://vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-i-%C5%9Flemleri/vak%C4%B1flar-hakk%C4%B1nda/cemaat-vak%C4%B1flar%C4%B1>>

²² Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar**, s. 348-350'den Dilek Kurban, **Vakıflar Kanunu Tasarısı Gayrimüslim Cemaat Vakıflarının Sorunları İçin Çözüm Getirmiyor**, Aralık 2007,

<http://tese.org.tr/wpcontent/uploads/2015/11/TESEV_Gorusu_Vakiflar_Kanunu_Tasarisi_Gayrimuslim_Cemaat_Vakiflarinin_Sorunlari_Icin_Cozum_Getirmiyor.pdf>.

²³ Ayrıntılar için bkz. Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar**, s. 346-347.

²⁴ Bu ibare şu taşınmaz türlerine çözüm getirmez. 1) mahkeme kararıyla eski malik adına kaydedilmiş taşınmazlar, 2) malın iade edildiği eski malikin 'gaip' olması durumunda kayyım devredilen ve 10 yıl sonra da devlete geçen taşınmazlar, 3) mahkemece vasiyetin iptali sonucunda vakfın elinden alınan taşınmazlar, 4) kurumun tüzel kişiliği olmadığı gerekçesiyle el konulan mallar. 8Oran yeni, s. 353.

²⁵ Cemaat Vakıfları,

<<https://vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-i-%C5%9Flemleri/vak%C4%B1flar-hakk%C4%B1nda/cemaat-vak%C4%B1flar%C4%B1>>

tarafından ödenir de denilmektedir.²⁶ Bu maddenin yürürlüğe girmesinin ardından VGM, 333 taşınmaz malın vakıf adına tesciline ve 21 taşınmaz mal için bedel ödenmesine karar vermiştir (VGM) ki,²⁷ 2003'ten günümüze tescil edilen taşınmazların oranı ancak %22'yi bulmuştur.²⁸ Dolayısıyla günümüzde de geçici 11. maddeden kaynaklanan sıkıntılar devam etmektedir. Bu sıkıntılarının çözülmesi için 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı olma şartı kaldırılmalı, mülk olarak mütalaa edilmemiş ve vakıflarca kayda geçirilmemiş mezarlıkların sorunu çözülmeli, "mal edinememe gerekçesiyle" ibaresinin yarattığı sıkıntılı durumlar dikkate alınmalıdır.

Günümüzde hala AİHM davalarından çıkan kararlara göre sorunu kökten çözen değil, soruna geçici çözümler üreten yollar devlet tarafından tercih edilmektedir. 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'na 27 Mart 2018'de eklenen geçici 13. madde bu durumun son örneğidir. Bu maddede doğrudan "Genel Müdürlüğün mülkiyetinde bulunan aşağıdaki listede belirtilen taşınmazlar, tapu kayıtlarındaki hak ve mükellefiyetleri ile birlikte, taşınmazların bulunduğu bölgede yer alan Süryani cemaatine ait vakıflar arasından Vakıflar Meclisinin kararı ile belirlenecek vakıflar adına, ilgili tapu sicil müdürlüklerince tescil edilir" denmektedir.²⁹ Yine Ertem İstanbul Süryani Katolik Kilisesi Vakfı'nın söz konusu kiliseyle ilgili AİHM'e açtığı dava ve AİHM'nin aldığı uzlaşma ara kararı da Vakıflar Genel Meclisi'nin 25 Mayıs 2018'de vakıflar yönetmeliğinde değişikliğe gitmesi sonucunu doğurmuştur. Değişiklik "kamu kurum ve kuruluşlarına tahsis edilen ve vakfiyesinde yer alan amaca uygun kullanılan hayrat taşınmazlar ile ibadethane olarak kullanılan taşınmazlardan kullanım bedeli alınmayabilir" ifadesinin 62. Maddenin c fıkrası olarak eklenmesidir.³⁰ Böylece VGM'nin idaresinde olan sinagog, kilise, manastır gibi taşınmazların ilgili vakfına bedelsiz olarak tahsis edilebilmesinin önü açılmıştır, ki bedelsiz tahsisin bugüne kadar sadece vakıf camileri için uygulandığı düşünülürse son derece olumlu bir gelişmedir.³¹

Din ve İbadet Özgürlüğü

TC Anayasası'nın 24. Maddesine göre herkes vicdan, din, inanç ve kanaat özgürlüğüne sahiptir ve kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz. İbadet, dini ayin ve törenler serbestisineyse Anayasa'nın 14. Maddesine aykırı olmamak şartı getirilir. 14. madde, Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbiri, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz, demektir.

Gayrimüslim vatandaşların din ve ibadet özgürlüğü özel olarak Lozan'ın 40., 42. ve 43. maddelerinde düzenlenir. 40. maddeye göre gayrimüslimler harcamaları kendilerince yapılmak üzere, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumları, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurumlarını kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma bakımından tüm Türkiye

²⁶ Aynı eser.

²⁷ Aynı eser.

²⁸ Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar**, s. 352.

²⁹ Vakıflar Kanunu, <<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5737.pdf>>.

³⁰ Vakıflar Yönetmeliği,

<<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.12466&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=vak%C4%B1flar>>.

³¹ "Azınlık vakıflarına ibadethane tahsisi yolu açıldı," **Agos**, 20.07.2018,

<<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/21003/azinlik-vakiflarina-ibadethane-tahsisi-yolu-acildi>>.

vatandaşlarıyla eşit hakka sahiplerdir. 42. maddeyle de Türkiye hükümeti, söz konusu azınlıkların Kiliseleri, Havraları, mezarlıkları ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye'de bulunan vakıflarına ve dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterecek ve izinleri verecek ve yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için, benzeri öteki özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir. 43. Maddeye göre de Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları, inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu herhangi bir işlem yapmaya zorlanamayacaklardır.

Bu çerçevede 2018 itibariyle gayrimüslim azınlıkların din ve ibadet özgürlüğü alanında devam eden 4 temel sorunundan bahsedebiliriz. Bunlardan ilki eğitim başlığı altında da ele alınan Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapalı olması, ikincisi Ermeni cemaatinin cumhuriyet tarihindeki en uzun patriksiz dönemi yaşıyor olması, üçüncüsü Protestan toplulukların ibadet yeri açma konusunda yaşadıkları sorunlar ve dördüncüsü de ibadet yerlerine yapılan saldırılardır.

Heybeliada Ruhban Okulu 1844'te Fener Rum Patrikhanesi tarafından kendi din adamlarını yetiştirme gayesiyle kurulmuştur ve 1971'de Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde kullanılan bir koz olarak kapatılır. Gerekçesi 1971'de Anayasa Mahkemesi'nin özel üniversite kurulamayacağı kararıdır. O zamana dek üniversite olarak tanınmayan Heybeliada Ruhban Okulu, bu karar gerekçe gösterilerek ve üniversite olarak, üstelik özel üniversite olarak kabul edilerek kapatılmıştır.³² Bu kapatma Lozan'ın 40. maddesiyle getirilen din özgürlüğünün ihlalidir, çünkü ruhban yetiştirmek de din özgürlüğünün bir parçasıdır. Üstelik, ruhban yetiştirememeye Fener Rum Patriği'nin Türkiye vatandaşı olma şartı arandığı için ayrıca sorunu kronikleştirmektedir. Fener Rum Patriği I. Bartholomeos, verdiği bir röportajda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yurt dışında hizmet gören ve Patrikhane'ye bağlı olan yüksek rütbeli din adamları, metropolitler ve başpiskoposlardan isteyenlere TC vatandaşlığı vererek bu soruna çözüm bulduğunu belirtse de³³ (çünkü sadece TC vatandaşı olanlar ilerde patrik seçimine katılabileceklerdir);³⁴ bu çözüm geçicidir, yasal bir çerçeveye değil bir kişinin rızasına bağlı gözüktüğü için de hukuk devleti ilkesiyle çelişmektedir.

Patrikhane'nin bu kapatmaya karşı açtığı davalar Patrikhane'nin bir tüzel kişilik olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Eğitim başlığında da belirtildiği gibi, AKP hükümeti döneminde Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasına yönelik bir hukuki engel olmadığı bizzat dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından dile getirildiyse de, okulun açılması Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde bir koz olarak kullanılmaya devam edilmektedir. Lozan'ın 40. maddesinin ve Anayasanın din özgürlüğünü sağlayan 24. maddesinin ihlali durdurularak Heybeliada Ruhban Okulu tekrar faaliyet göstermeye başlamalıdır.

İkinci sorun Türkiye Ermenileri Patrikliği'ne ilişkindir. Patrik Mutafyan'ın 2008'de sağlık sorunları nedeniyle görevini yapamaz hale gelmesinden beri yeni bir patrik hala

³² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar**, s. 308-309.

³³ 2009'da dönemin Başbakanı Erdoğan'ın Bartolomeos'a, Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı yabancı Ortodoks piskoposların Türk vatandaşlığına geçmek için yazılı başvuruda bulunmalarının yeterli olacağını söylediği aktarılıyordu. 2010'da 17 başpiskoposun vatandaşlık için yazılı dilekçe verdiği haberi çıktı.

“Ankara'dan Patrikhane'ye olumlu sinyal,” **Deutsche Welle Türkçe**, 09.11.2009, <<https://www.dw.com/tr/ankaradan-patrikhaneye-olumlu-sinyal/a-4874824>>; “Yabancı Başpiskoposlara vatandaşlık yolu,” **Dünya Haber**, 22.07.2010, <<https://www.dunyabulteni.net/guncel/yabanci-baspiskoposlara-vatandaslik-yolu-h122334.html>>.

³⁴ Miray Tamer, “Fener Rum Patriği Bartholomeos: Erdoğan "Atina'da cami yok" diyor, sanki benim suçum,” T24, 04.12.2017, <<http://t24.com.tr/haber/fener-um-patrigi-bartholomeos-erdogan-atinada-cami-yok-diyor-sanki-benim-sucum,504961>>.

seçilememiştir. 2010'da Başpiskopos Aram Ateşyan o zamana dek olmayan bir mevki yaratılarak patrik genel vekili seçilse de Ermeni toplumundan artık patrik seçimi yapılmasına yönelik baskılar artınca Ruhaneler Genel Meclisi 2016'da Patrik Mutafyan'ı emekli, makamını da boş ilan ederek seçim için gerekli koşulu hazırlamıştır. Mart 2017'de Ruhaneler Genel Meclisi'nce yapılan seçimde Başpiskopos Karekin Bekçiyen seçime kadar Patrik Kaymakamlığı görevine getirilmiş, ancak Ateşyan Patrik Genel Vekilliği görevinden ayrılmamış, ayrılmama gerekçesi olarak da dönemin İstanbul Vali Yardımcısı'nın imzasıyla yollanan, patrik seçimiyle ilgili esas, usul ve teamüller nedeniyle patrik kaymakamı (değabah) seçiminin fiilen başlatılmasının mümkün olmadığını bildiren bir yazıyı göstermiştir. Ayrıca İstanbul Valiliği de Bekçiyen'ı tanımayı reddetmiş ve Ateşyan'ı tanıdığını belirtmiştir. Bu gelişmeler üzerine Ruhaneler Meclisi Patrik Kaymakamı seçimine dair çalışmaları yürütmek için bir heyet oluşturmuş, heyet de İçişleri Bakanlığı'na seçim yapılmasına dair bir dilekçe sunmuştur ve bu dilekçe Ağustos 2018 itibarıyla cevapsızdır. Bu süreçte Ateşyan Patrik Genel Vekilliğini yürütmektedir.³⁵

Üçüncü sorun Türkiye'deki Protestan cemaate ilişkindir. Lozan'da gayrimüslim vatandaşlar denildiği için Protestanlar da Türkiye'nin resmi azınlığıdır, ve fakat resmi söylemde ve uygulamada kendilerine bu statü tanınmamaktadır. Bu nedenle Protestan toplumu özellikle ibadet özgürlüğü konusunda hak ihlallerine maruz kalmaktadır; pek çoğu ibadet yeri sorununu dernek kurarak aşmaya çalışsa da bu mekanlar ibadet yeri olarak tanınmamaktadır. İbadet yeri olarak tanınmayınca bu mekanlar ibadet mekânları için sağlanan kolaylık ve avantajlardan da faydalanamamaktadır. Özellikle misyonerlikle ilişkilendirilen Protestan toplumu siyasal ve toplumsal alanda misyonerlere ve misyonerliğe yönelik olumsuz algıdan da yakından etkilenmektedir. Misyonerliğe yönelik bu algı özellikle Batı'ya yönelik şüphelerin yükseldiği dönemlerde ön plana çıkmakta, misyonerlerin Batı'nın ajanı olarak Türkiye'deki etnik farklılıkları ve dinsel farklılıkları keskinleştirme ve hatta gayrimüslim azınlığın sayısını artırarak devletin başını daha fazla ağrıtmaya amacı taşıdıkları iddialarıyla birleşmektedir. 2007'de gerçekleşen Zirve Yayınevi katliamı³⁶ yaratılan bu ortamın bir çıktısıdır ve günümüzde de bir sonraki bölümde ele alınacağı gibi kendilerine yönelik nefret söylemi ve ayrımcılık hem sözel hem de doğrudan şiddet olarak devam etmektedir. 15 Temmuz darbe girişimini takiben artan dış güçler söylemi özellikle yabancı uyruklu din adamlarına ve topluluk üyelerine karşı sınır dışı etme, vize vermeme vakalarını artırmıştır. İzmir Diriliş Kilisesi Pastörü Andrew Brunson'un FETÖ/PYD terör örgütü üyesi olması iddiasıyla Ekim 2016'da tutuklanması da bu portreye eklenmelidir.

Dördüncü sorun, özellikle gayrimüslimlerin ibadet yerlerini hedef alan saldırılardır ki, bu saldırılar bir sonraki alt başlık altında incelenecektir; ama bu saldırıların her birinin Lozan'ın 42. maddesindeki koruma hükümlülüğünün ne kadar zayıf uygulandığının bir göstergesi olduğunu bu başlık altında da belirtmek gerekir.

Din ve ibadet özgürlüğü alanına ilişkin AKP hükümetleri tarafından atılan en olumlu adımsa ibadet yerlerinin restorasyonlarına yönelik olmuştur. Hem Kültür Bakanlığı hem

³⁵ "Valilikten Seçime Müdahale," Agos, 15.03.2017, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17957/valilikten-secime-mudahale>>;

"Dün Patrikhane'de neler yaşandı?," Agos, 16.03.2017, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17975/dun-patrikhane-de-neler-yasandi>>; Miran Manukyan, "Bekçiyen: Seçim Mutlaka Yapılacak," Agos, 05.10.2017, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19434/bekciyan-secim-muhakkak-yapilacak>>.

³⁶ 18 Nisan 2007'de Malatya'da Zirve Yayınevi'ne 5 kişi tarafından baskında Tilman Ekkehart Geske, Necati Aydın ve Uğur Yüksel işkence edilerek öldürülmüşlerdir. Davaya ilişkin 31 dosyadan 16'sının sanık avukatları tarafından misyonerliği bir tahrik unsuru olarak göstermek üzere misyonerlik faaliyetlerine ayrılması Türkiye'de misyonerliğe yönelik genel bakışın bir ifadesi olarak karşımızdadır. 9 sene sonra 2016'da sonuçlanan davada beş sanık üçer kez ağırlaştırılmış müebbet cezası almışlardır. "Zirve Katliamı Davasında Ağırlaştırılmış Müebbet Alan Beş Kişi Tutuklandı," Bianet, 30.09.2016, <<https://bianet.org/bianet/azinliklar/179201-zirve-katliami-davasinda-agirlastirilmis-muebbet-alan-bes-kisi-tutuklandi>>.

de VGM bu restorasyon çalışmalarını yürütmektedir. Kültür Bakanlığı Dışişleri Bakanlığı Başkanlığında, İçişleri Bakanlığı ve ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla birlikte bir komite kurarak inanç turizmi çerçevesinde Hristiyanlık açısından önemli 9 merkez belirleyerek bu merkezlerdeki eksiklikleri giderme çalışması başlatmıştır.³⁷

Ayrıca VGM de kilise ve sinagog restorasyonlarını yürütmektedir. Bu bağlamda dünyanın en büyük 3. Sinagogu olan ve 2015'te ibadete açılan Büyük Edirne Sinagogu olmak üzere VGM tarafından 14 kilise ve sinagog restore edilmiştir ve 5 tanesi için de restorasyon projesi hazırlanmıştır.³⁸

Temsil Sorunu

Temsile dair ilk bahsedilmesi gören sorun din ve ibadet özgürlüğü alt başlığında ele alınan Ermeni Patrikliği seçiminde devam eden devlet müdahalesidir ve Patrik seçim sürecinin demokratik ilkeler ve cemaatin kendi seçim koşulları çerçevesinde ilerlemesi için bu müdahale son bulmalıdır.

³⁷ Belirlenen 9 merkez şunlardır:

- Hatay-Merkez :St.Pierre Anıt Müzesi
- Çeşitli Tarsus :St.Paul Anıt Müzesi
- Zehir-Selçuk :Meryem Ana Evi
- Antalya-Demre :St. Nicola Kilisesi
- Bursa-İznik :Ayasofya Cami
- Manisa-Sard :Sard Sinagogu
- Manisa-Alaşehir :Alaşehir Kilisesi
- Manisa-Akhisar :Akhisar Kilisesi
- Isparta-Yalvaç :Pisidia Antik Kenti
- Nevşehir-Derinkuyu :Ortodoks Kilisesi
- Denizli-Pamukkale :Laodikya Antik Kenti

Bkz. İnanç Turizmi, <<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,10173/inanc-turizmi.html>>.

³⁸ *Onarımı Yapılan Taşınmazlar*

- Edirne Merkez Havra (Büyük Sinagog)
- Gökçeada Aya Nikola Kilisesi
- Gökçeada Ayamarina Rum Ortodoks Kilisesi
- Hatay İskenderun Süryani Katolik Kilisesi (Vakıflar Meclisi kararıyla İstanbul Süryani Katolik Vakfına tahsis edildi.)
- Hatay İskenderun Rum Katolik Kilisesi (Vakıflar Meclisi kararıyla Antakya Rum Katolik Kilisesi Vakfına tahsis edildi)
- Diyarbakır Sur Ermeni Protestan Kilisesi
- Diyarbakır Sur Ermeni Katolik Kilisesi
- Gaziantep Nizip Fevkani Kilisesi
- Gaziantep Şahinbey Havra
- Ayvalık Cunda Taksiyarhis (Ayanikola) Kilisesi
- Arsuz Mar Yuhanna Kilisesi
- İstanbul Edirnekapı Aya Yorgi Kilisesi
- Hatay Yayladağı Rum Ortodoks Kilisesi
- İstanbul Bulgar Sveti Stefan Kilisesi

Projesi Hazırlanmakta Olan Taşınmazlar

- Kilis Merkez Havra
- Samandağ Yoğunluk Köyü Ermeni Kilisesi
- İstanbul Turisina Manastırı
- Gökçeada Yıldız Köy Şapeli
- Terra Santa Kilisesi

Cemaat Vakıfları,

<<https://vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-i%C5%9Flenleri/vak%C4%B1flar-hakk%C4%B1nda/cemaat-vak%C4%B1flar%C4%B1>>

Temsile dair ikinci bir sorun gayrimüslim cemaat vakıflarında yaşanmaktadır. Vakıf seçimleri ilgili yönetmeliğin 2013'te iptal edilmesi ve yeni yönetmeliğin hala çıkmaması nedeniyle yapılamamaktadır. 1940'tan beri devletin yönetim kurulu seçimlerine müdahale ettiği tek tüzel kişiliğin gayrimüslim vakıfları olduğunun da altı çizilmelidir.³⁹ Hem bu müdahale Lozan'ın 40. maddesinin ihlalidir, hem de yeni yönetmeliğin çıkmaması örgütlenme özgürlüğünü, bireylerin seçme ve seçilme haklarını ihlal etmekte ve 40. maddenin ihlalini devam ettirerek derinleştirmektedir. Yeni yönetmelik 40. maddenin ihlalini ortadan kaldıracak şekilde bir an önce çıkarılmalıdır.

Bürokraside gayrimüslim vatandaşlara -üniversiteler dışında- nerdeyse hiç rastlanmaması da hem bu başlık altında hem de ayrımcılık başlığı altında değerlendirilmelidir. Gökçeada'da Rum asıllı bir vatandaşın zabıta olmasının bir haber konusu olması bile bu durumu örnekleemektedir;⁴⁰ oysa ki Lozan'ın 14. maddesine İmroz ve Bozcaada'nın yerli halkına çok daha geniş bir hak getirmekte, yerel yönetim ve kişi ve malların korunması konusunda, yerli elemanlardan oluşan ve Müslüman olmayan yerli halka her bakımdan güven verici özel bir yerel yönetimden yararlanma hakkı tanımaktadır. Aynı maddeye göre, sadece zabıta değil, yerel halkın polis olma hakkı da vardır.⁴¹

Basın Özgürlüğü

Türkiye'deki gayrimüslim azınlıklar tarafından çıkarılan gazetelerin en önemli sıkıntısı giderek azalan nüfusla birlikte azalan tiraj azlığı ve maddi olanaksızlıdır. Basın İlan Kurumu (BİK) 2011'den itibaren Türkiye'de gayrimüslim azınlıkların çıkardığı 6 gazeteye destek vermektedir:

Ermani cemaati: *Nor Marmara, Agos, Jamanak*

Rum cemaati: *Apoyevmatini, İHO*

Musevi cemaati: *Şalom*

BİK'in desteğinden faydalanmak için; gazetenin Ermeni, Rum veya Yahudi topluluklarınca çıkarılıyor olması, en az 10 yıldan beri kendi dilinde veya Türkçe yayımlanması, günlük veya haftalık süreli yayın olması gerekmektedir. Bu destek bazı yıllarda yarıya inmiş, bazılarında ödenmemişse de 2016'dan itibaren yeniden bir rutine bağlanmıştır. 2018'de Basın İlan Kurumu bu 6 gazeteye toplam 200 bin lira nakdi yardım yapma kararı almıştır.⁴²

BİK'in görevi resmi kurumlar ile kamu kurum ve kuruluşlarına ait reklamların gazete ve dergilerde yayınlanmasına aracılık etmektir. Kurum 2012'de "Lozan Barış Antlaşması uyarınca, 'azınlık' statüsünde sayılan cemaat mensupları tarafından yayınlanan gazeteler, yazılı talepte bulunmaları halinde resmî reklam yayınlayabilir" diyerek bir mevzuat değişikliğine gitmiştir. Lakin zaten bu gazetelerin herhangi bir reklam yasağı önceden de yoktur. Bu gazetelerin kendi imkanlarıyla kamu kurumlarından aldıkları

³⁹ Oran, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar**, s. 358.

⁴⁰ "Gökçeada Zabıta Niko'ya Emanet," 17.07.2014, <<https://www.haberler.com/gokceada-zabita-niko-ya-emanet-6271119-haberi/>>.

⁴¹ Lozan, 14. Md: "Türkiye egemenliği altında kalan İmroz ve Bozca Adaları, yerel yönetim ve kişi ve malların korunması konusunda, yerli elemanlardan oluşan ve Müslüman olmayan yerli halka her bakımdan güven verici özel bir yerel yönetimden yararlanacaktır. Bu Adalarda güvenlik ve düzen, yukarıda sözü geçen yerel yönetim eliyle yerli halk arasından toplanan ve yerel yönetimin emrinde bulunan bir polis tarafından sağlanacaktır. Rum ve Türk nüfus mübadelesine ilişkin olarak Yunanistan ile Türkiye arasında yapılmış ya da yapılacak bağitlar İmroz ve Bozca Adaları halkına uygulanmayacaktır." <http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf> .

⁴² "Basın İlan Kurumu'ndan Azınlık Gazetelerine Destek," 26.05.2018, <<http://www.bik.gov.tr/basin-ilan-kurumundan-azinlik-gazetelerine-destek/>>.

ilanlardan %15 oranında komisyon ödemeleri zorunludur. Basın İlan Kurumu kanalından gelmeyen, belediyeler ve üniversitelerin verdiği ilanlar da bu kapsama girmektedir.⁴³

Ayrımcılık ve Nefret Söylemi

Gayrimüslimler Türkiye’de resmi azınlık statüsüne sahip tek gruptur ve Osmanlı’dan günümüze hem resmi hem de toplumsal düzeyde Türk ulusal kimliğinin inşasında “kurucu öteki” olma sıfatına sahiplerdir. Çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ve üst kimliğin Müslümanlık temelinde şekillendirilen bir Türklükle tanımlandığı bir ülkede bu “ötekilik” hali sıklıkla “yabancı” ve “misafir” sıfatlarıyla birleştirilmiş; dinsel milliyetçiliğin resmi ideoloji olduğu AKP hükümetleri döneminde de bu tarihsel “ötekilik” hali artan Osmanlı tarihi vurgusu içinde daha da pekişmiştir. Bu toprakların otokton halklarına yönelik bu etnik ve dinsel dışlayıcılık siyasal ve toplumsal alanda ayrımcı pratiklerde ve nefret söyleminde kendisini göstermektedir.

Ötekileştirmenin kurumlar, normlar ve uygulamalarla üretildiği ve pekiştirildiği bir süreçte “Öteki”ni belirleyen “hakim” ve “mahkum” veya “ast” ve “üst” politikalarını belirlemesi de kaçınılmazdır.⁴⁴ Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı’da millet sistemiyle kurulan *millet-i hakime* ve *millet-i mahkume* kategorilerini sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal pratikleriyle devam ettirmiş; cumhuriyetin ilk dönemlerinden AKP hükümetlerine kadar gayrimüslim vatandaşlara yasal zemine rağmen eşit vatandaşlar gözüyle değil, mütekebbiliyet ilkesi temel alınarak Batılı ve/veya ilişkilendirildikleri diğer devletler ile Türkiye arasındaki ilişkilerin seyrine göre bir koz veya bir renk gözüyle bakılmıştır.

Bir ülkenin kendi vatandaşları olan resmi azınlık statüsüne sahip azınlıklara koz olarak bakması demokratik bir rejimin temel ilkeleriyle, en önemlisi hukukun üstünlüğü ilkesiyle ve ayrımcılık yasağıyla çelişmektedir. Herhangi bir etnik, dinsel ve kültürel grubu bir renk olarak görmekse, o gruplar ile iktidar arasında hoşgörü kisvesi altında ast/üst ikiliğini yeniden kurmakta, hoşgörü iktidarın denetiminde genişleme ve kısıtlanma sınırlılığıyla malul olmaktadır.⁴⁵ Bu malullük hakim olan ve olmayanların kimlikleri arasında da bir ast-üst ilişkisi kurduğu için bu ilişki hem resmi hem de gayri resmî alanda ayrımcılık ve nefret söyleminin zeminini oluşturmaktadır.

AB adaylık süreciyle birlikte her ne kadar gayrimüslimlerin azınlıkların haklarına yönelik birtakım adımlar atılmış olsa da, bu adımların genişletilmemesi ve derinleştirilmemesi de bu bakış açısıyla ilişkilidir. AKP hükümetlerinin gayrimüslimlere millet sistemi perspektifinden bakışının önemli bir göstergesini dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 2011’de Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nde yaptığı bir konuşmada bulmak mümkündür. Erdoğan bu konuşmasında, “Ülkemizde bulunan ne kadar farklı dini azınlık varsa hepsinin ibadetini yapma noktasında garantisi benim, sigortası benim” diyerek din ve ibadet özgürlüğünü yasal zemininden kopararak idarenin iki dudağının arasına çekmiştir. Geline bu noktanın en önemli zaafiyeti, gayrimüslim toplulukların haklarına ve sorunlarına ilişkin mücadelelerini yasal zeminden uzaklaştırarak iktidarla iyi ilişkiler kurma şartına bağlamasıdır. Bu üstü kapalı şart da yine hakim/mahkum ikilemini beraberinde getirmekte, eşit vatandaşlıktan uzaklaşılacak bu koşullarda özellikle Türkiye’nin kriz anlarında, Batılı devletlerin tehdidi altında olduğu dair söylemler yükseldiğinde gayrimüslimleri hedef tahtasına yerleştirmektedir.

⁴³ “Gazetelere destek yeniden başladı,” Agos, 02.12.2016,

<<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17147/gazetelere-destek-yeniden-basladi>>.

⁴⁴ Sune Qvotrup Jensen, “Othering, identity formation and agency,” **Qualitative Studies**, 2(2), 2011, s. 63-78.

⁴⁵ Bu bakış açısıyla İmroz örneğini inceleyen bir çalışma için bkz. Hasan Münüsüoğlu, “Ötekinin Üçüncü Hali: İmroz’da Otantiklik ve Turizm,” **Rum Olmak, Rum Kalmak**, der. Hakan Yücel, 2. Baskı, İstanbul, İstos, 2017, s. 197-226.

Bu genel çerçeveye ilişkin olarak ve bu bağlamda, 2013 Gezi Olayları'ndan beri artan ve 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından yükselen "Batılı dış güçler tarafından Türkiye üzerinde oyun oynanıyor" söylemi gayrimüslimlere yönelik ayrımcılığın ve nefret suçlarının, kimi örneklerdeki doğrudan şiddetin dönemsel arka planını oluşturmaktadır.

2015 ve 2017'de olmak üzere Kadıköy'deki Ayia Triada Rum Ortodoks Kilisesi'nin kapısı iki kez ateşe verilmiş,⁴⁶ ("Kadıköy'de kilise kapısını yaktılar," 2015, "Kadıköy'de tarihi kiliseye çirkin saldırı!...", 2017) 15 Temmuz sonra darbe girişimini protesto edenler Trabzon'da Santa Maria Katolik Kilisesi'ne ve Malatya'da da Protestan Kilisesi'ne saldırmışlardır. ("Trabzon ve Malatya'da kiliselere saldırı," 2016) İsrail'le ilişkiler bozulduğunda ve/veya Filistin konusunda protestoların ilk hedefi sinagoglar olmaya devam etmektedir. İsrail'in Mescid-i Aksa'yı ibadete kapatmasının ardından 1986, 1992 ve 2003'te bombalı saldırıya uğrayan Neva Şalom Sinagogu Haziran 2017'de Alperen Ocakları'nın hedefi olurken, Temmuz 2017'de de Büyük Osmanlı Derneği Balat Ahrida Sinagogu'na saldırmıştır. Bu saldırılara karşı ilk etapta Cumhurbaşkanı ve hükümet tarafından itidal çağrısı yapılsa da, İnsan Hakları Derneği'nin (İHD) ilk saldırı için yaptığı suç başvurusuna savcılık bir yıl sonra iddianame hazırlayacaktır. ("Sinagog saldırısına 1 yıl sonra iddianame," n.d.) Protestan Kiliseler Derneği'nin her sene hazırladığı hak ihlalleri izleme raporları Protestanlara ve kiliselerine yönelik fiziksel saldırıları her sene kayda dökmektedir.⁴⁷

2015-2017 yıllarında Protestan Kiliseleri'ne 10'un üzerinde fiziksel saldırı gerçekleşmiş, kilise önder ve görevlilerine sayısı 20'yi aşan tehdit mesajları gönderilmiştir. Bu olayların bir kısmında failer yakalanmış ama gözaltına alınmamış, bazılarında gözaltına alınıp serbest bırakılmış ve bazılarında da özür dilemeleri üzerine kiliseler failere yönelik suçlamalardan vazgeçmiştir.⁴⁸ En son Aralık 2017'de Balıkesir Kilisesi önderi ve kilisede görevli bir kişi ölüm tehdidi almıştır ve dava devam etmektedir.⁴⁹

Eylül 2017'de bir Pazar günü Narlıkapı Surp Hovhannes Kilisesi'ndeki vaftiz töreninden çıkanlara yapılan taşlı saldırı,⁵⁰ Mayıs 2018'de Kadıköy'deki Surp Takavor Ermeni Kilisesi'nin duvarlarına yazılan "bu vatan bizim" yazılması ve önüne dökülen çöpler,⁵¹ özellikle birkaç senedir Noel ve yılbaşı kutlamaları vesilesiyle ayrımcı ve nefret suçu içeren karşıt kampanyaların sayısının arttığını da bu başlık altında değerlendirmek gerekmektedir.

Özellikle yerel basında ama ulusal basında da sık rastlanan bir şekilde gayrimüslim karşıtlığının nefret söylemi olarak kendine yer bulmasına da dikkat çekmek gerekir.

Hrant Dink Vakfı'nın yürüttüğü Medyada Nefret Söylemi projesi dahilinde sadece Ocak-Nisan 2018 raporu bile bu bağlamda bize açık bir örnek sunmaktadır. Bu dört aylık dönemde 39 ulusal gazetede ve 390 yerel gazetede nefret söylemi tespit edilmiştir ve hakkında en çok nefret söylemi üretilen gruplar sırasıyla Ermeniler, Yahudiler, Yunanlar, Suriyeliler (konjonktürel), Rumlar, Hristiyanlar, Batılılar, İngilizler, Gayrimüslimler

⁴⁶ "Kadıköy'de kilise kapısını yaktılar," Hürriyet, 10.06.2015, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kadikoyde-kilise-kapisini-yaktilar-29243232>>; "Kadıköy'de tarihi kiliseye çirkin saldırı!...", KadıköyLife, 02.01.2017, <<https://www.kadikoyle.com/kadikoyde-tarihi-kiliseye-cirkin-saldiri/>>.

⁴⁷ **Protestan Kiliseler Derneği 2015 Hak İhlalleri İzleme Raporu**, 30 Ocak 2016, <<http://www.protestankiliseler.org/?p=822>>; **Protestan Kiliseler Derneği 2016 Hak İhlalleri İzleme Raporu**, 30 Ocak 2017, <<http://www.protestankiliseler.org/?p=855>>; **Protestan Kiliseler Derneği 2017 Hak İhlalleri İzleme Raporu**, 30 Ocak 2018, <<https://www.protestankiliseler.org/?p=860>>

⁴⁸ **Aynı eserler.**

⁴⁹ **Protestan Kiliseler Derneği 2017 Hak İhlalleri İzleme Raporu.**

⁵⁰ "Narlıkapı Kilisesi'ne taşlı saldırı," **Agos**, 19.09.2017, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19350/narlikapi-kilisesine-tasli-saldiri>>

⁵¹ "Ermeni Kilisesi'ne Büyük Ayıp", **Hristiyan Haber**, 01 Mayıs 2018, <<http://xn--kurtulusesi-xgc.com/ermeni-kilisesine-buyuk-ayip/1047>>.

sıralamasıyla devam etmektedir. Bu dört aylık rapor ve proje bağlamında hazırlanan tüm diğer raporlar, bu çalışmanın da ileri sürdüğü gibi, Türkiye'nin özellikle Batılı devletlerle sancılı ilişkileri bağlamında gayrimüslim karşıtlığının daha çok gündeme girdiğini de açıkça ortaya sermektedir.⁵²

Tüm bu ayrımcı uygulamalar ve nefret suçları için yargı haricinde başvurulabilecek bir kurum da 2016 Nisan'ında Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun yerini alarak kurulan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'dur (TİHK).⁵³ TİHK'in kurulmasıyla birlikte ilk kez bir resmi kuruma ayrımcılıkla mücadele etme görevi verilmiştir. TİHEK etnik, dini ve dilsel gruplara mensup kişilerin istihdamını sağlayacak özel tedbirler almakla, toplumun tüm kesimleri tarafından mümkün olan her açıdan erişilebilir olmakla yükümlüdür.⁵⁴ Ancak bu kazanımların henüz bizzat TİHEK tarafından beklenen hızda uygulamaya geçirilmediği görülmektedir.⁵⁵

Değerlendirme ve Tavsiyeler

Bu rapor Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi azınlıkları olarak tanınan gayrimüslim vatandaşlarına yönelik 2015'ten beri izlediği azınlık politikalarının bir değerlendirmesini içermektedir. Türkiye'ye verilen tavsiyelere ne kadar uyulduğunu ortaya çıkarmak da bu raporun yazım aşamasında gözetilmiştir.

Bu neticede aşağıda kaleme alınacak tavsiyelerin hepsinin sadece yasal mevzuata ilişkin olmadığını, mevzuattaki değişikliklerin de uygulama sürecinde doğrudan uygulayan zihniyetle ilişkili olduğunun hem Türkiye hem de dünya tarihinde oldukça fazla örneği vardır. Bu nedenle ilk olarak Türkiye'de gayrimüslim vatandaşlara yönelik ayrımcılığı besleyen temel bakış açısının azınlık politikalarının evrensel standartlara göre uygulanmasını engellediğini söyleyerek başlamak gerekmektedir. Bu bakış açısı, Osmanlı'dan günümüze, millet sisteminden Türk milliyetçiliğine, bu topraklardaki gayrimüslimleri önce din, ardından din ve etnik kimlik eksenli bir ayrımcılığa maruz bırakmıştır ve bırakmaktadır. Gayrimüslimler hala "kurucu öteki"dir; mevzuattaki eşit vatandaşlık ve Lozan'da kendilerine tanınan haklara rağmen devlet nezdinde ve toplumun geniş bir kesiminin gözünde makbul vatandaş değillerdir.

Türkiye'nin siyasal geçmişinde iktidara hangi siyasi akım gelirse gelsin gayrimüslimler siyasi hizipleşmenin ötesinde bir öteki olarak her dönemde karşımıza çıkmaktadır. AKP döneminde resmi milliyetçilik Kemalist milliyetçilikten dinsel milliyetçiliğe kaydığında da değişen, millet sistemi referansının daha fazla ön plana çıkarak gayrimüslimlere yönelik hoşgörü vurgusunun altını çizmek olmuştur. Bu hoşgörünün bir göstergesi olarak kilise ve sinagogların restorasyonu sürekli vurgulanmaktadır. Bu restorasyon süreci elbette olumludur; ancak restore edilen kilise ve sinagogların neden cemaatinin kalmadığı gerçeğiyle yüzleşmeye çalışmadan eksik kalacaktır.

⁵² <<https://hrantdink.org/tr/asulis/faaliyetler/projeler/medyada-nefret-soylemi/1355-medyada-nefret-soylemi-ocak-nisan-2018-raporu-yayimlandi>>.

⁵³ 13 Ağustos 2018'de kurumun başkanı Süleyman Arslan'ın verdiği bilgiye göre 2018 yılının ilk altı ayında Ayrımcılık Yasağıyla ilgili 280, İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi alanında 43, İşkenceye Karşı Ulusal Önleme Mekanizması alanında 251 ve diğer alanlarda 39 olmak üzere toplam 613 başvuru yapılmıştır. Kamuoyunda TİHK'in bilinen uygulaması bekâr olduğu gerekçesiyle bir kadına evini kiralamayan ev sahibine 2 bin, emlakçıya 1000 lira idari para cezası vermesidir. Zeynep Bilgehan, "Altı ayda 613 ayrımcılık başvurusu," **Hürriyet**, 13.08.2018, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/alti-ayda-613-ayrimcilik-basvurusu-40927642>>.

⁵⁴ 28 Ağustos 2018 tarihinde kurumun web sitesi kullanım dışıdır.

Üstelik çoğu zaman hoşgörü söylemi tahammülle sınırlanmaktadır. Gayrimüslimler farklılıklarını ortaya çıkardıkları, sorunları yüksek sesle dile getirdikleri ve çoğulcu bir sivil toplum aracılığıyla çözmeye çalıştıkları anda devletin tahammül duvarına çarpılmaktadır. Bu duvar daha önce Kemalistler için ulusal egemenlik kavramıyla beslenirken, günümüzde İslami muhafazakârlar için hem İslam hukukuyla hem de ulusal egemenlikle şekillenmektedir. Dolayısıyla gayrimüslimlere yönelik genel algının asgari bir hoşgörü bile değil, asgari bir tahammül noktasında oluştuğu görülmektedir.

Bu bağlamda gayrimüslim vatandaşların Lozan ve Anayasa çerçevesinde sahip oldukları hakların uluslararası insan ve azınlık hakları sözleşmeleriyle desteklenmeli, ayrımcılıkla mücadele için uluslararası standartlarda bir mücadele zemini yaratılmalıdır.

Bu çerçevede,

1. Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Şartı imzalanmalı ve onaylanmalıdır.
2. Ayrımcılıkla mücadele için TİHK gerçekten özerk bir kurum olarak etkin ve verimli bir şekilde çalışır kılınmalıdır.⁵⁶
3. İmzalanan insan hakları anlaşmalarına konuşan çekince kaldırılarak Türkiye'nin azınlık tanımı Lozan Antlaşması dışına taşınmalıdır.
4. Ayrımcılıkla mücadele için TİHEK Paris Prensipleri temelinde özerk bir kurum olarak etkin ve verimli bir şekilde çalışır kılınmalıdır.
5. Azınlık okulları özel okul statüsünden çıkarılmalı, bu okullara yeni statü tanıyan bir yasal düzenlemeye gidilmelidir.
6. 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 2. Maddesinin (e) fıkrasındaki "Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklar" ifadesi Lozan'a uygun şekilde ve Ankara 13. İdare Mahkemesi'nin kararı da gözetilerek "tüm gayrimüslim Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları" olarak değiştirilmelidir.
7. 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, madde 60/5'e göre insan hakları konusunda mütekabiliyet söz konusu değildir.¹¹ Bu nedenle 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun 5. maddesindeki mütekabiliyet ilkesinin kaldırılması gereklidir.
8. Azınlık okullarına kayıt esnasında velilerden istenen gayrimüslim olduklarını ispat etme zorunluluğu kaldırılmalı, beyan esas alınarak kayıt şartları bu okulların yönetimlerine bırakılmalıdır.
9. Azınlık okulları bir taraftan özel okul statüsünde değerlendirilirken diğer yandan da yabancı uyruklu öğrencileri sadece "misafir" öğrenci olarak kaydedebilecekleri hükmü eğitim hakkı temelinde düzeltilmelidir.
10. Azınlık okullarında Türk müdür başyardımcısı olma şartı kaldırılmalıdır.
11. Lozan'ın 41. maddesi uyarınca azınlık okullarının devlet bütçesinden pay alması düzenlenmeli, bu okullara öğrenci başına yapılan yardımların sürekliliği güvence altına alınmalıdır.
12. Diyanet (DİB) hizmet kapsamı dışında kalan Müslüman ve Müslüman olmayan tüm grupların din ve inanç özgürlüğü önündeki engeller kaldırılmalı, dini kurumlarının AK Venedik Komisyonunun 2010'da altını çizdiği "tüzel kişilik edinme hakkı" ve bu çerçevede Rum Ortodoks Patriğinin "ekümenik" titri tanınmalıdır.
13. Yeni cemaat vakıflarının kurulması önündeki engel kaldırılmalıdır.

⁵⁶ Temmuz 2018'de idari ve mali özerkliğe sahip, özel bütçeli ve kamu tüzel kişiliğini haiz, Cumhurbaşkanının görevlendireceği bakan ile ilişkili bir kurum olarak Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur. Cumhurbaşkanı bu teşkilatın yönetimi ile ilgili yetkilerini gerekli gördüğü hallerde bakan vasıtasıyla kullanabilir. Kurul; biri Başkan, biri İkinci Başkan olmak üzere Cumhurbaşkanı tarafından atanan on bir üyeden oluşur. Yani tamamen Cumhurbaşkanına bağlıdır.

14. Cemaat vakıflarının Osmanlı döneminde kurulduğu gözetilerek, bu vakıfların uluslararası faaliyet ve işbirliğinde bulunabilmeleri için 2008 Vakıflar Kanunu'ndaki "vakıf senedinde yer almak" kaydı çıkarılmalıdır. Cemaat vakıflarının Osmanlı döneminde kurulduğu gözetilerek, taşınmazların 1936 Beyannamesi'nde kayıtlı olması şartı kaldırılmalıdır. Ayrıca 1939'da iltihak olan Hatay'daki azınlıkların mülkiyet hakları tanınmalıdır.
15. "Mal edinememe" gerekçesi dışında farklı usullerle vakıfların elinden alınan taşınmazların iade ve tazmini düzenlenmelidir.
16. Mülk olarak kaydedilmiş ve vakıflarca kayda geçirilmemiş mezarlıklar sorununun çözümü hızlandırılmalıdır.
17. Heybeliada Ruhban Okulu açılarak Lozan'ın 40. maddesinin ve Anayasa'nın din ve ibadet özgürlüğünü düzenleyen 24. maddesinin ihlali sonlandırılmalıdır. Diğer gayrimüslim azınlık grupların ruhban okullarının açılması sağlanmalıdır.
18. Protestanları ve diğer Hristiyan grupların ibadet yeri açma ve ruhban yetiştirme sıkıntıları giderilmeli ve yabancı din insanı çalıştırmaları önündeki engeller kaldırılmalıdır.
19. Lozan'ın 42. maddesindeki hükümetin koruma hükümlülüğü gözetilerek gayrimüslimlere yönelik doğrudan ve dolaylı şiddet eylemlerine ve ayrımcılık ile nefret suçu içeren söylem ve eylemlere karşı gerekli önlemler yasalar çerçevesinde alınmalı, cezasızlık sona erdirilmelidir.
20. Anayasa Mahkemesi'nin kararının ardından (2019) Ermeni Patrikliğinin seçim sürecinin demokratik ilkeler ve kendi seçim koşulları çerçevesinde yürütülmesinin önü açılmalıdır.
21. Gayrimüslim cemaat vakıflarının yönetim kurulları seçimlerinin yapılması için 2013'te iptal edilen ve yenisi çıkarılmayan yönetmelik çıkarılmalı; ayrıca tüm din inanç ve etnik grupların örgütlenme özgürlüğünün ve seçme seçilme haklarının ihlal edilmesi sona erdirilmelidir.
22. Bürokrasiye giriş sürecinde etnik ve dinsel ayrımcılığa gitmeden tüm Türkiye vatandaşlarına liyakat ilkesi temelinde eşit davranılmalıdır.
23. Cemaat gazetelerinin maddi sıkıntıları gözetilerek bu gazetelere yönelik destek devam etmeli ve geliştirilmelidir, basın kartları verilmelidir.

Bibliyografya

“Ankara’dan Patrikhane’ye olumlu sinyal,” **Deutsche Welle Türkçe**, 09.11.2009, <<https://www.dw.com/tr/ankaradan-patrikhaneye-olumlu-sinyal/a-4874824>>.

“Azınlık Okulları Sorunlarla açılıyor,” **Bianet**, 28.09.2015, <<https://www.bianet.org/bianet/azinliklar/167867-azinlik-okullari-sorunlarla-aciliyor>>.

“Azınlık okulları var-yok arası,” **BasNews**, 10.07.2016, <<http://www.basnews.com/index.php/tr/news/286424>>.

“Azınlık vakıflarına ibadethane tahsisi yolu açıldı,” **Agos**, 20.07.2018, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/21003/azinlik-vakiflarina-ibadethane-tahsisi-yolu-acildi>>.

“Basın İlan Kurumu’ndan Azınlık Gazetelerine Destek,” 26.05.2018, <<http://www.bik.gov.tr/basin-ilan-kurumundan-azinlik-gazetelerine-destek/>>.

“Dün Patrikhane’de neler yaşandı?,” **Agos**, 16.03.2017, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17975/dun-patrikhane-de-neler-yasandi>>.

“Ermeni Kilisesi’ne Büyük Ayıp”, **Hristiyan Haber**, 01 Mayıs 2018, <<http://xn--kurtulusesi-xgc.com/ermeni-kilisesine-buyuk-ayip/1047>>.

“Gazetelere destek yeniden başladı,” **Agos**, 02.12.2016, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17147/gazetelere-destek-yeniden-basladi>>.

“Gökçeada Zabıta Niko'ya Emanet,” 17.07.2014, <<https://www.haberler.com/gokceada-zabita-niko-ya-emanet-6271119-haberi/>>.

“Kadıköy’de kilise kapısını yaktılar,” **Hürriyet**, 10.06.2015, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kadikoyde-kilise-kapisini-yaktilar-29243232>>.

“Kadıköy’de tarihi kiliseye çirkin saldırı!..,” **KadıköyLife**, 02.01.2017, <<https://www.kadikoyle.com/kadikoyde-tarihi-kiliseye-cirkin-saldiri/>>.

“Külünk: Atina’da Camii Açılmadan Ruhban Okulu Açılmayacak,” 01.12.2013, <<https://www.haberler.com/ak-parti-li-kulunk-atina-da-fethiye-camii-5374821-haberi/>>.

“Moris Levi Vakıflar Meclisi’nde,” **Avlaremoz**, 27.12.2017, <<http://www.avlaremoz.com/2017/12/27/moris-levi-vakiflar-meclisinde/>>.

“Narlıkapı Kilisesi’ne taşlı saldırı,” **Agos**, 19.09.2017, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19350/narlikapi-kilisesine-tasli-saldiri>>.

“Ruhban Okulu’na karşı Atina’da cami açın,” **Hürriyet**, 07.09.2003, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ruhban-okuluna-karsi-atinada-cami-acin-169866>>.

“Valilikten Seçime Müdahale,” **Agos**, 15.03.2017, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/17957/valilikten-secime-mudahale>>.

“Yabancı Başbiskoposlara vatandaşlık yolu,” **Dünya Haber**, 22.07.2010, <<https://www.dunyabulteni.net/guncel/yabanci-baspiskoposlara-vatandaslik-yolu-h122334.html>>.

1920 Sevr Antlaşması,

<<http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/6-Sevr.pdf>>

1923 Lozan Barış Antlaşması,

<http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf>.

1960 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi,
<http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/Viyana_69.pdf>.

5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu,
<<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5580.pdf>>.

5737 sayılı Vakıflar Kanunu,
<<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5737.pdf>>.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995.

Akar, Rıdvan, **Varlık Vergisi, Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği**, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.

Akgönül, Samim, "Rum Nedir? Kim Der, Kime Der, Niye Der?," **Rum Olmak Rum Kalmak**, der. Hakan Yücel, 2. Askı, İstanbul, İstos, 2017, s. 19-36

Aktoprak, Elçin, "Bir 'Kurucu Öteki' Olarak: Türkiye'de Gayrimüslimler," **İnsan Hakları Çalışma Metinleri**, XVI, 2010,
<https://www.academia.edu/354188/Bir_Kurucu_%C3%96teki_Olarak_T%C3%BCrkiye_de_Gayrim%C3%BCslimler>.

Bali, Rifat N., "Yeni Bilgiler ve 1934 Trakya Olayları-I," <<http://www.anarres.net/yah/tr/trol6.html>>.

Bayındır Goularas, Gökçe, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması," **Alternatif Politika**, Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2012.

Bilgehan, Zeynep, "Altı ayda 613 ayrımcılık başvurusu," **Hürriyet**, 13.08.2018,
<<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/alti-ayda-613-ayrimcilik-basvurusu-40927642>>.

Bora, Tanıl, **Türk Sağının Üç Hali**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1999.

Bozkurt, Gülnihal, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar," **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Vol. 43 (1-4), 1993, s. 49-59.

Cemaat Vakıflarının Türlerine Göre İl/İlçe Dağılımı, 17.07.2018,
<[https://vgm.gov.tr/Documents/CEMAATVAKIFLAR2018/CEMAAT%20VAKIFLARININ%20T%C3%9CRLER%C4%B0NE%20G%C3%96RE%20C4%B0L%20C4%B0L%C3%87E%20DA%C4%9EILIMI%20\(17.07.2018\).pdf](https://vgm.gov.tr/Documents/CEMAATVAKIFLAR2018/CEMAAT%20VAKIFLARININ%20T%C3%9CRLER%C4%B0NE%20G%C3%96RE%20C4%B0L%20C4%B0L%C3%87E%20DA%C4%9EILIMI%20(17.07.2018).pdf)>.

Dosdoğru, M. Hulusi, **6/7 Eylül Olayları**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993.

Fırat, Melek, "1923–1939 Yunanistan'la İlişkiler," Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurutuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, 4. B. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 325-356.

Fırat, Melek, "1945-1960 Yunanistan'la İlişkiler," Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurutuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, 4. B. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 576-614.

Fırat, Melek, "1960-1980 Yunanistan'la İlişkiler," Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası Kurutuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I, 4. B. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 716-768.

Göktaş, Kemal, "Protestan Kiliseler Derneği raporu: Hıristiyanlara baskı ve terör tehdidi arttı," **Cumhuriyet**, 31.01.2017,
<http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/668613/Protestan_Kiliseler_Derneği_raporu_Hiristiyanlara_baski_ve_teror_tehdidi_artti.html>.

Gültekin, Uygur, "Azınlık okullarında teşvik dibe vurdu," **Agos**, 22.09.2016, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16571/azinlik-okullarinda-tesvik-dibe-vurdu>>.

Güven, Dilek, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6/7 Eylül Olayları**, 2. B., İstanbul, İletişim, 2006.

İçduygu, Ahmet, Kaygusuz, Özlem, "The Politics of Citizenship by Drawing Borders: Foreign Policy and the Construction of National Citizenship Identity in Turkey," **Middle Eastern Studies**, Vol.40 (6), November 2004, s. 26 – 50.

İnanç Turizmi, <<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,10173/inanc-turizmi.html>>.

Işın, Engin, İşyar, Bora, "Türkiye'de Ulus-Devlet ve Vatandaşlığın Doğuşu," **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, TESEV Yayınları, 2005, s. 79-97.

Jensen, Sune Qvotrup, "Othering, identity formation and agency," **Qualitative Studies**, 2(2), 2011, s. 63-78.

Karaömerlioğlu, Asım, "6-7 Eylül'ün Anlattıkları," **Bianet**, 06.09.2002, <<http://www.bianet.org/2002/09/14/13018.htm>>.

Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.

Kaya, Nurcan, **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2013.

Koçoğlu, Yahya, **Hatırlıyorum: Türkiye'de Gayrimüslim Hayatlar**, İstanbul, Metis, 2003.

Konan, Belkıs, "Osmanlı Devletinde Kapitülasyonlar Çerçevesinde Yabancıların Din Ve Vicdan Özgürlüğü," **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Vol. 57 (1), 2008, s. 167-182.

Levi, Avner, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, 2. B., İstanbul, İletişim, 1998.

Manukyan, Miran, "Bekçiyen: Seçim Mutlaka Yapılacak," **Agos**, 05.10.2017, <<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/19434/bekciyan-secim-muhakkak-yapilacak>>.

Medyada Nefret Söylemi Projesi, <<https://hrantdink.org/tr/asulis/faaliyetler/projeler/medyada-nefret-soylemi/1355-medyada-nefret-soylemi-ocak-nisan-2018-raporu-yayimlandi>>.

Miray Tamer, "Fener Rum Patriği Bartholomeos: Erdoğan "Atina'da cami yok" diyor, sanki benim suçum," T24, 04.12.2017, <<http://t24.com.tr/haber/fener-rum-patrigi-bartholomeos-erdogan-atinada-cami-yok-diyor-sanki-benim-sucum.504961>>.

Münüsüoğlu, Hasan, "Ötekinin Üçüncü Hali: İmroz'da Otantiklik ve Turizm," **Rum Olmak, Rum Kalmak**, der. Hakan Yücel, 2. Baskı, İstanbul, İstos, 2017, s. 197-226.

Oran, Baskın, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 5. B., 1999.

Oran, Baskın, **Etnik ve Dinsel Azınlıklar: Tarih, Teori, Hukuk, Türkiye**, İstanbul, Literatür Yayınları, 2018.

Oran, Baskın, **Türkiye'de Azınlıklar, Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İctihat, Uygulama**, 4. B., İstanbul, İletişim, 2008.

Oran, Baskın, **Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, Mevzuat, İctihat, Uygulama**, İstanbul, TESEV Yayınları, 2004.

Ortaylı, İlber, "The Ottoman millet system and its social dimensions," **Boundaries of Europe**, Stockholm, Forskningsradnamnden, 1998, s. 120-126.

Ökte, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1951.

Özkan, Gülseven, "Bir Okulda üç Öğrenci," **Hürriyet**, 18.11.2017, <<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bir-okulda-uc-ogrenci-40650133>>.

Protestan Kiliseler Derneği 2015 Hak İhlalleri İzleme Raporu, 30 Ocak 2016, <<http://www.protestankiliseler.org/?p=822>>.

Protestan Kiliseler Derneği 2016 Hak İhlalleri İzleme Raporu, 30 Ocak 2017, <<http://www.protestankiliseler.org/?p=855>>.

Protestan Kiliseler Derneği 2017 Hak İhlalleri İzleme Raporu, 30 Ocak 2018, <<https://www.protestankiliseler.org/?p=860>>.

Renée Hirschon, "The Consequences of the Lausanne Convention: An Overview," **Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey**, ed. Renée Hirschon, New York, Oxford, Berghahn Books, 2003, s. 13-20.

Soykan, Tankut, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler: Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü**, İstanbul, Ütopya Kitabevi, 2000.

Üstel, Füsun, "**Makbul Vatandaş**"ın Peşinde: II. Meşruiyetin Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İstanbul, İletişim, 2004.

Vakıflar Yönetmeliği,

<<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.12466&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=vak%C4%B1flar>>.

Yeğen, Mesut, "Yurttaşlık ve Türklük," **Toplum ve Bilim**, Sayı 93, 2002, s. 200-217.

Yıldız, Ahmet, "**Ne Mutlu Türküm Diyebilene**" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İstanbul, İletişim, 2001.

Yumul, Arus, "Azınlık Mı, Vatandaş Mı?," **Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, der. Ayhan Kaya, Turgut Tarhanlı, İstanbul, TESEV Yayınları, 2005, s. 103-104.